

Jean Paul Sartre

Uvod

Sartre se je rodil leta 1905 v Parizu, kjer je leta 1980 tudi umrl. Bil je francoski filozof. Teze svoje filozofije je ilustriral v številnih dramah in romanih. Bil je glavni predstavnik ateističnega eksistencializma. Njegovo temeljno delo je Bit in nič. Bil je politično angažiran na levici, v zadnjem obdobju svojega delovanja pa se je približal marksizmu. Leta 1964 mu je bila ponujena Nobelova nagrada za literaturo, a jo je zavrnil.

Esej Eksistencializem je zvrst humanizma je nastal leta 1951 kot odgovor na očitke katoličanov in marksistov zoper eksistencializem. Marksisti so eksistencializmu očitali, da vabi ljudi v nedejavnost oziroma jim svetuje pasiven odnos do življenja. Menili so tudi, da eksistencializem izpostavlja tisto, kar je v človeku najslabše. Katoličane pa je motilo predvsem to, da so eksistencialisti preveč poudarjali vlogo posameznika in zanemarjali pomen družbe. Odpravili so božje zapovedi in tradicionalne vrednote ter s tem ukinili moralo. Tako marksisti kot katoličani so eksistencializem istovetili z grdoto.

Sartre z nekaterimi obtožbami obračuna že takoj na začetku eseja. Pokaže, da so napake, ki jih očitajo eksistencializmu, pravzaprav značilnost njegovih kritikov. Eksistencializmu očitajo pesimizem, v resnici pa jih po Sartrovem mnenju moti njegov optimizem.

Obstajata dve zvrsti eksistencializma. Prvi pripadajo kristjani, drugi pa ateisti, med katere spada tudi Sartre. Skupno jim je prepričanje, da eksistenca predhaja esenco. Po mnenju eksistencialistov imajo tako predmeti kot ljudje svojo eksistenco oziroma obstoj in esenco oziroma smisel (namen). Ljudje naredijo vsak predmet z določenim namenom (npr. pepelnik). Vsak predmet ima torej esenco (smisel), še preden pride v eksistenco. Kako pa je pri ljudeh?

Še v 17. stoletju so filozofi menili, da je človeka ustvaril bog na podoben način kot človek ustvarja predmete. Tudi človek naj bi torej imel esenco, še preden bi dobil eksistenco. V 18. stoletju se je razvil filozofski ateizem, ki je ukinil boga, ni pa odpravil ideje, da esenca predhaja eksistenco. To navidezno nasprotje so filozofi tistega obdobja rešili z idejo, da je vsak človek imetnik človeške narave. Človeška narava je torej skupna vsem ljudem, kar pomeni, da je vsak človek posamičen primerek univerzalnega pojma Človek. Ateistični eksistencializem pa se ni oprijel te ideje. Če ni boga, trdi Sartre, mora obstajati vsaj eno bitje, ki dobi eksistenco pred esenco. To bitje je človek. To pomeni, da človek v svetu najprej biva in se šele nato definira. Človeške narave ni, saj ni boga, ki bi jo zasnoval. Človek je tisti, ki zasnuje svojo esenco.

Najpomembnejše načelo eksistencializma pravi, da človek ni nič drugega kakor tisto, kar se sam naredi. Človeka lahko v skladu z eksistencialističnim prepričanjem označimo za projekt izgradnje esence, ki se začne takoj, ko človek pride v existenco. Ker existenca predhaja esenco, to pomeni, da je človek odgovoren za tisto, kar je. Prvi korak eksistencializma je torej narediti človeka za lastnika tistega, kar je, in mu naložiti vso odgovornost za njegovo existenco.

Vsak človek v življenju izbira oziroma sprejema odločitve. Pri tem izbira tudi vse druge ljudi. Vsaka človekova izbira namreč izhaja iz njegovega prepričanja, kakšen bi moral biti človek na splošno. Človek s svojo izbiro sugerira vsem drugim ljudem, kako naj izberejo. Zato lahko rečemo, da vsak posameznik ne nosi le odgovornosti za lastna dejanja, ampak za celotno človeštvo.

Vsak človek, ki se zaveda, da so njegove izbire vzor vsem ostalim, občuti zaradi s tem povezane odgovornosti tesnobo. Mnogi ljudje pa te tesnobe ne občutijo, saj so prepričani, da s svojim ravnanjem angažirajo le sebe. Če bi takšni ljudje hoteli občutiti tesnobo in spoznati, da pri izbiranju nosijo odgovornost tudi za vse ostale, bi se morali vprašati, kako bi bilo, če bi vsi ravnali tako kot oni.

Tesnoba, ki jo občuti posameznik, ki se zaveda svoje odgovornosti do drugih, je podobna tesnobi, ki jo občutijo vsi, ki so za kaj odgovorni (predsednik, vojskovodja).

Leta 1880 so francoski profesorji skušali sestaviti laično moralo. Boga so označili za nepotrebno hipotezo in ga odpravili, hkrati pa so ugotovili, da so za normalno delovanje družbe potrebne določene vrednote, ki so izhajale iz religije. Te vrednote naj bi še naprej ostale zapisane v nekih nadčutnih nebesih, v katerih pa ne bi bilo več boga. Sartre se s takšnim pogledom ne strinja. Boga smatra za neskončno in popolno zavest, v kateri je zamišljeno, kaj je dobro in kaj slabo. Če boga odpravimo, potem odpravimo tudi to zavest, s tem pa izničimo sistem obstoječih vrednot. Če boga ni, nimamo pred seboj ne vrednot ne ukazov, s katerimi bi morali uskladiti naše obnašanje. Vse je dovoljeno. Človek je torej popolnoma zapuščen in svojih dejanj ne more z ničemer opravičevati. Rečemo lahko, da je človek obsojen na svobodo, saj se ni ustvaril sam, ampak je potem, ko je bil vržen v svet, odgovoren za vse, kar počne.

Sartre za boljše razumevanje pojmov zapuščenosti, odgovornosti in svobode poda primer učenca, ki je med drugo svetovno vojno prišel k njemu po nasvet. Njegovega starejšega brata so ubili Nemci, zato je ostal sam z materjo. Fant se je znašel pred izbiro: odpotovati v Anglijo in se pridružiti zavezniški vojski ali pa ostati doma pri materi. Hkrati pa se je znašel tudi na razpotju med dvema moralama. Po eni strani se mu je ponujala morala simpatije, individualne vdanosti, po drugi pa širša morala, ki je dajala prednost narodu. Pri izbiri med njima se ni mogel nasloniti na nobenega od obstoječih sistemov vrednot, zato se je skušal zanesti na svoja čustva. Toda tudi pri tem je naletel na problem, saj ni mogel določiti, ali je njegova ljubezen do matere dovolj velika, da bo ostal pri njej. Eksistencializem reši ta problem s trditvijo, da se čustva gradijo iz dejanj, ki jih opravljamo. Če se je fant odločil, da bo ostal pri

materi, je s tem dokazal, da je njegovo čustvo do nje dovolj globoko. Fant bi se navidezno lahko rešil svoje dileme, če bi nekoga prosil za nasvet. S tem pa izbire ne bi prenesel na svetovalca, saj bi si izbral takšnega svetovalca, za katerega bi vedel, da mu bo svetoval izbiro, h kateri se je že sam najbolj nagibal.

Sartre vidi človeško življenje le kot zaporedje posameznikovih dejanj. Resničnost je zanj samo v akciji. S tem izniči očitke tistih, ki trdijo, da eksistencializem vodi v nedejavnost. Upanje je le v človekovem delovanju in dejanje je edino, kar daje človeku živeti. Podobno Sartre stori tudi z očitki o pesimizmu. Meni, da za eksistencializem ni značilen pesimizem, ampak skrajšen optimizem. To ponazori na primeru strahopetca.

(Ali je strahopetec odgovoren za svojo strahopetnost?)

Neeksistencialist bi rekel, da je strahopetnost prirojena in človek zato zoper njo ne more storiti ničesar. Sartre pa trdi, da je strahopetec odgovoren za svojo strahopetnost, saj je del človeka, za katerega se je ustvaril. Če bi v preteklosti izbral drugačne odločitve, danes ne bi bil strahopetec. Optimizem eksistencializma pa se kaže tudi v prepričanju, da lahko strahopetec v vsakem danem trenutku z izbiro dejanj preoblikuje svojo podobo. Kljub svobodi, ki jo ima posameznik, pa ne more izbrati karkoli, in sicer ne more izbrati, da ne bo izbiral. Kajti tudi tedaj, ko ne izbira, izbere, da ne bo izbiral.

(Ali je mogoče živeti v svetu, kjer so vsi ljudje popolnoma svobodni oziroma neodvisni od vrednot/morale?)

Proti koncu eseja pride do preobrata. Dotlej Sartre trdi, da je vsak človek popolnoma svoboden in s svojimi odločitvami gradi svojo esenco. Pri tem ga ne ovira prav nobena morala. Kaj bi torej človeku preprečevalo, da izbere umor sočloveka ali kakšno drugo škodljivo dejanje? Sartre ta problem reši z idejo, da je človek svoboden samo, dokler ne posega v svobodo drugega. Sartre pravi, da konkretne morale kot so morala katoliške cerkve oziroma morale, ki so jih zagovarjali različni filozofi, pri odločanju posameznika ne igrajo vloge. Vse te morale pa imajo neko skupno globjo, univerzalno moralo, katere cilj je svoboda posameznika ob upoštevanju svobode drugih.

Klasični humanizem lahko razumemo kot teorijo, ki jemlje človeka za smoter in najvišjo vrednoto. Ne osredotoča se na vsakega človeka, ampak vrednost človeka utemeljuje predvsem z najvišjimi dosežki nekaterih posameznikov. Eksistencialistični humanizem pa v središče postavlja vsakega posameznika. Kar se mu zdi najbolj pomembno je nenehni napredek, ki je za takega posameznika značilen. Vsak človek mora, potem ko dobi eksistenco, zgraditi svojo esenco, pri tem pa nenehno presega samega sebe. Eksistencialistični humanizem je zvrst humanizma, ker opominja človeka, da ni nobenega višjega zakonodajalca in da v svoji zapuščeniosti sam odloča o sebi.